ISSN 2311-259X

https://doi.org/10.28925/2311-259x.2026.3.2
УДК 821.161.2.09-6:008:655.4(477)

Надія Бойко
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України
вул. М. Грушевського, 4, Київ, 01001, Україна
https://orcid.org/0000-0002-3520-6696
nadteoboiko@gmail.com

ЕПІСТОЛЯРНИЙ ДІАЛОГ ОЛЕКСАНДРА КОНИСЬКОГО І ТИТА РЕВАКОВИЧА: КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ТА ВИДАВНИЧІ ОРІЄНТИРИ

Стаття присвячена листуванню Олександра Кониського і Тита Реваковича як одного з важливих джерел для дослідження творчих взаємин українських діячів другої половини XIX століття. Цей епістолярний діалог відображає їхні зусилля, спрямовані на координацію видавничих ініціатив і розвитку української періодики і як наслідок — формування спільного культурного простору.

Попри давнішу публікацію корпусу листування двох діячів, його видавничий та інтелектуальний аспекти досі не були предметом окремої розвідки. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного погляду на епістолярій О. Кониського й Т. Реваковича як на складник історії національно-культурного руху. Мета статті — аналіз їхнього листування крізь призму культурних і видавничих зацікавлень обох діячів, з'ясування його ролі у формуванні поглядів на функціонування преси й книговидання в Галичині. Наукова новизна дослідження полягає в інтерпретації листування діячів як інтелектуального діалогу, що відображає механізми формування українського культурного простору та консолідації національного руху наприкінці XIX століття.

Методологічну основу дослідження становлять історико-літературний, біографічний та культурно-історичний методи, що дали змогу простежити листування як форму інтелектуальної комунікації та історико-культурне джерело.

У результаті дослідження відстежено еволюцію взаємин між О. Кониським і Т. Реваковичем, визначено головні напрями їхнього діалогу, пов'язані з галицькою періодикою, видавничими проєктами, популяризацією літератури, перекладами та співпрацею між Наддніпрянщиною, Галичиною й Буковиною. Показано, що О. Кониський розглядав пресу й книговидання як ключові інструменти консолідації модерної української нації, тоді як листи Реваковича відображають специфіку українського руху на Буковині в умовах румунізації українського населення. Доведено, що це листування виконувало як приватну й інформаційну функцію, так і було важливим засобом координації культурних зв'язків і вироблення спільних видавничих стратегій.

Ключові слова: листування, видавничі проєкти, національно-культурний рух, культурна стратегія, «Діло», «Правда».

Постановка проблеми. Епістолярій українських письменників і громадських діячів другої половини XIX століття — одне з важливих джерел для вивчення історії національно-культурного руху цього періоду. Нерідко листи містять невідомі чи маловідомі авто- і біографічні факти, за допомогою яких можна простежити такі ключові моменти, як налагодження особистих контактів, творчих чи видавничих взаємин, реконструювати культурно-інтелектуальну атмосферу епохи, як і спроби започаткування різноманітних громадських ініціатив. М. Коцюбинська надавала великого значення цьому виду комунікації, особливо в умовах колоніального становища України, бо в «листах українських діячів порушувався надзвичайно широкий спектр суспільно-політичних проблем (подекуди відтісняючи на задній план моменти особисті), адже бракувало трибуни для висловлення і вільного обговорення їх» (Коцюбинська, 2001, с. 11). Особливо цінним у цьому контексті є листування між представниками підросійської та підавстрійської України. З одного боку, воно відображає комплекс заходів наддніпрянців, зумовлених необхідністю переміщення, збереження і розвитку української культури в Галичині як безпечнішому для цього місці, особливо після прийняття Емського указу. З іншого, — засвідчує взаємні зусилля, спрямовані на створення спільного культурно-інтелектуального простору. Ці та інші кроки сприяли як консолідації творчо-наукового потенціалу українців, розділених кордонами імперій, так і формуванню спільної ідентичності та утвердженню ідеї соборності. І саме О. Кониському у цій справі належала важлива роль: «Зв'язки Наддніпрянщини з Галичиною бували й перед ним, але Кониський зробив ці зв'язки постійними й систематичними, а через те й міцними. Щоб піддержувати ці зв'язки, Кониський не жалував свого труду ні засобів» (Дорошенко, 1936, с. 194.)

© Н. Бойко, 2026

Ліцензовано за CC BY 4.0

ISSN 2311-259X

І. Франко, оцінюючи діяльність О. Кониського як громадського активіста, зовсім не випадково наголошував на значенні його епістолярію: «Не було виднішого діяча в нашім літературнім, суспільнім чи науковім житті, з ким би Кониський не був особисто знайомий або не обмінювався листами» і додав: «тим більша тут вага листів Кониського, що обіймав думками і зносинами найдальші кінці України-Руси і в своїх листах промовляв звичайно щиро, без дипломатичної штуки» (Франко, 2010, с. 275). Примітно, що й сам О. Кониський усвідомлював фактографічну цінність листування, вважаючи його винятковою можливістю щирого обміну думками і важливим джерелом для подальшого осмислення розвитку культурно-інтелектуального простору. Та водночас застерігав, адже «…повага до пам'яти померлих примушує нас друкувати з листів тільки те, що строго належить до речі і на часі особи не чіпляє» (Сокіл, 2015, с. 711).

Попри значну роль О. Кониського в українському літературному та громадському житті, наявна його епістолярна спадщина досліджена фрагментарно. Свого часу М. Анонович оприлюднив низку розвідок про О. Кониського, зокрема на основі листування (О. Кониського і Т. Шевченка, П. Куліша і О. Кониського та ін.), заклавши таким чином основи вивчення його діяльності. Внесок у дослідження епістолярної спадщини Кониського зробив свого часу і М. Возняк, опублікувавши його взаємне листування з М. Драгомановим. Дещо краща ситуація із вивченням листів О. Кониського, які стосуються пошуку і збирання матеріалів до біографії Т. Шевченка. Уже в незалежній Україні в серії «Епістолярні джерела грушевськознавства» побачили світ листи М. Грушевського до О. Кониського (1997). Г. Александрова опублікувала й прокоментувала листування з Ганною Берло — історикинею і довіреною особою, з якою письменник дружньо спілкувався особливо в останні роки свого життя. Безперечно, важливою подією стало видання у 2011 році його листів до громадського діяча й чернігівського адвоката Іллі Шрага, що суттєво розширило джерельну базу досліджень про громадську та культурну діяльності письменника. У передмові впорядники видання окреслили коло тем, до яких співбесідники часто поверталися у своїх листах, і тут на першому місці в Кониського — любов до рідної Чернігівщини і турбота про земляків, хоч він і «ніде прямо не згадує про свої почуття, але його прискіпливий інтерес до, на перший погляд, незначних подробиць чернігівського побутування, прагнення саме тут прилаштувати любих його серцю "хлопців", запрошення до Києва на різні важливі українські урочистості краще за будь-які слова показують міру залюбленості в придеснянський край» (Демченко, Місюра, 2011, с. 15).

Листування О. Кониського з Т. Реваковичем — громадським діячем, правником, членом Наукового товариства імені Шевченка та активним учасником культурно-просвітнього життя Буковини і Галичини, підготував і прокоментував В. Сокіл для журналу «Народознавчі зошити»[1]. Загалом на сьогодні відомо про 61 епістолу: 43 — від Кониського, 18 — Реваковича (Сокіл, 2015, с. 669). Частина цієї кореспонденції зберігається у Центрі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, решта — у Львівській національній бібліотеці імені В. Стефаника. У преамбулі до публікації В. Сокіл радше зупинився на загальній характеристиці листування, тоді як його культурологічні, видавничі й інтелектуальні аспекти потребують докладнішого аналізу. Листування має високий потенціал для реконструкції видавничих стратегій, культурних зв'язків і формування спільного культурно-інтелектуального простору, що ще не було у фокусі дослідників.

Актуальність розвідки зумовлена необхідністю комплексного висвітлення культурно-інтелектуального діалогу між О. Кониським і Т. Реваковичем, який був важливим складником національного руху наприкінці XIX століття.

Об'єкт дослідження — взаємна кореспонденція О. Кониського й Т. Реваковича, що охоплює 1884–1899 роки й відображає як їхні дружні взаємини, так і широке коло питань, пов'язаних із розвитком галицької періодики, функціонуванням видавничих проєктів, публікацією і поширенням художніх творів, а також перспектив культурної співпраці між західноукраїнськими та наддніпрянськими діячами.

Мета статті — аналіз листування О. Кониського і Т. Реваковича крізь призму культурних і видавничих зацікавлень кореспондентів, з'ясування його ролі у формуванні поглядів на функціонування преси й книговидання в Галичині. Особливу увагу зосереджено на оцінках галицької періодики, участі кореспондентів у видавничих ініціативах, їхньому баченні ролі літератури в суспільному житті та уявленнях про розвиток українського культурного простору наприкінці XIX століття.

Епістолярний діалог Кониського і Реваковича: обставини та характер комунікації. Особисте знайомство О. Кониського і Т. Реваковича припало на літо 1884 року, коли письменник разом із донькою Ольгою відвідував Чернівці. Вони зупинилися в готелі «Під Чорним

[1] Усі цитати з епістолярію О. Кониського і Т. Реваковича подано за цією публікацією.

ISSN 2311-259X

орлом», де, як це часто траплялося під час подорожей Конiського, відбувалися зустрічі з місцевими патріотами та громадськими діячами. Цього разу серед запрошених були, окрім Тита Реваковича, Іван Тимінський, Володимир Ясеницький, отець Іван Попель та Ісидор Винницький та ін.

Перший відомий лист Конiського до Реваковича, датований 13 серпня 1884 року, пройнятий теплотою і щирою вдячністю за гостинність буковинців: «Не ремствуйте на мене, Високоповажаний і Любий Добродію, за те що я тілько тепер зібрався подяковати Вам за себе і за доньку — за той ласкавий привіт і щирість, яку Ви показали до нас! <…> Ви гуртом налили в саме серце тієї живучої води, без котрої наш брат письменник мусить загинути; а тепер, побачивши урожай і напившись отієї животворної роси, того товариського-сердечного привіту, я чую і нову силу, і новий обов'язок працювати» (Сокіл, 2015, с. 670). Символічно, що останній лист у цьому корпусі від 11 квітня 1899 року своєрідно перегукується із першим. Адже Конiський надіслав свою і доньчину світлини, що було не тільки виявом вдячності за теплий прийом, а й свідчило про прагнення перевести спілкування з Реваковичем у більш дружню площину. У своєму ж останньому листі Конiський подякував респондентові за надіслану фотографію. І, згадуючи їхню першу зустріч, із сумом констатував: «Правда, п'ятнадцять літ — не малий час! Пережить його не ниву — перейти…» (Сокіл, 2015, с. 711), натякаючи на невблаганний плин часу й зміни в зовнішності кореспондента, що відбулися.

Примітна динаміка змін їхнього спілкування, в залежності від життєвих обставин. Певний час Ревакович жив і працював на Буковині, в містечку Садагор (1873–1886), однак через свою проукраїнську позицію й активну громадську діяльність змушений був переїхав до Підбужа на Самбірщині (1886–1894). У листі від 31 грудня 1886 року він у розпачі інформував: «Волохи, маючі нині широкі впливи в центральнім ряді в Відни, не хотіли мене до належачого мині аванзу допустити, боючи ся, щоби мене як повітового судію нарід руський не вибрав до сойму краєвого й до ради державної — яко посла» (Сокіл, 2015, с. 676). Складне становище українців на Буковині — основна тема листів буковинського періоду життя Реваковича, це те, що найбільше боліло йому і він доволі песимістично оцінював їхнє майбутнє тут. Як приклад він наводив непросту долю найвідоміших діячів краю — братів Воробкевичів, їхні намагання зберігати свою проукраїнську позицію. Окремо Т. Ревакович порушував питання жорсткої політики румунізації, спрямованої на обмеження суспільно-політичних прав українського населення краю, зокрема його виборчих прав. Зокрема наголошував на її драматичних і довгострокових наслідках: «Румуни не дали тут нам Русинам в двох руских вибірчих округах наших людей на послів до ради державної в Відні вибрати. Румуни румунщат на силу православну церков в Буковині і тутейші школи народні. Румунів попирає митрополит й консистор і все православне духовенство, попирає їх шляхта й міністерство. Тому нам Русинам тепер тут дуже тяжко» (Сокіл, 2015, с. 674). Нечисленні українські сили на Буковині, на його переконання, потребують моральної і фінансової підтримки для розбудови культурних осередків, які видавали і поширювали б україномовну книжкову продукцію та періодичні видання, а це сприяло б поширенню знань про історію України і її культуру і в перспективі — більшому гуртуванню українців краю. Описана ситуація була добре відома й зрозуміла О. Конiському, оскільки він уже мав чималий досвід боротьби з обмеженнями українства в підросійській Україні. Щире уболівання і відвертість буковинського колеги дуже імпонували Конiському й відповідали його культурній стратегії, що була спрямована на консолідацію проукраїнських сил на західноукраїнських теренах.

Зважаючи на датування листів, різною була інтенсивність їхнього спілкування, знову ж таки зумовлена життєвими обставинами. Вони часто перепрошували один одного за зволікання з відповіддю чи тривалі мовчанки, вказуючи на зайнятість чи інші причини. Конiський, наприклад, бідкався на погане самопочуття, через що лікарі навіть забороняли йому читати і писати. Іноді перерви тривали майже рік, а втім за 1888 рік зберіглося аж 19 епістол. Листування засвідчує, що їхня комунікація завжди була теплою і дружньою, на що вказує форма звертань і загальна тональність листів, як і постійні вітання з нагоди свят і згадування про всіх членів родин. Такому зближенню сприяли й особисті зустрічі, адже Конiський мінімум двічі гостював у Підбужі в Т. Реваковича, відвідував і його батьків у Волосянці: «Ваш тато перший чоловік в Галичині якого я зустрів з истинно українсько-руським гумором и козацькою вдачею! <…> веселою, щирою прямою вдачею нагадав міні того козака Искру, що навіки налив в моє молоде тоді ще серце тієї любови до України Русі, з якою тримався свій вік!» (Сокіл, 2015, с. 681). Родина Реваковичів і собі з великим пієтетом ставилася до Конiського, запрошувала на родинні свята і на відпочинок, незважаючи навіть на те, що сам Т. Ревакович неодноразово опинявся під підозрою поліції через спілкування з цим «російським агентом». Примітно, що коли стало відомо про затримання Конiського на станції Волочинськ, і, знаючи про перлюстрацію пошти в Києві, Ревакович дуже проникливо охарактеризував діяльність свого товариша в підросійській Україні («Я думаю, що компетентні

ISSN 2311-259X

сфери в Россійі зъуміют оцінити Вас, що Ви цілий Ваш вік яко чоловік, гражданин і писатель працювали в хосен Россійі (Сокіл, 2015, с. 673), справедливо звинувативши львівських наклепників-москвофілів у підступі й грошолюбстві. Мова тут про Осипа Маркова — редактора газети «Новий пролом» і про Осипа Мончаловського — співробітника москво-фільських газет «Слово» і «Страхопуд».

Кониський щиро радів листам Реваковича, що мали для нього не тільки інформаційне, а й приносили очевидне моральне задоволення: «До старої, а глибокої виразки на моєму серці — не можна знайти ліпшого лікарства як дорогий Ваш останній лист!» (Сокіл, 2015, с. 684). Такий високий рівень довіри визначав і відвертість в обговоренні актуальних питань, пов'язаних із видавничою діяльністю і суспільно-політичними процесами в Галичині.

Видавничі інтереси Кониського як чинник українського культурного розвитку. Зацікавленість О. Кониського книговидавничими проєктами ґрунтувалася на його переконанні, що вони мають стати невід'ємним інструментом національного самоутвердження. Розвиток української періодики він вважав важливим складником культурної стратегії та чинником формування суспільної свідомості. Недарма ще на початку 1860-х років активно співпрацював з галицькими виданнями, надсилаючи їм докладні дописи про становище українців у підросійській Україні. На перший погляд, це може здатися просто інформуванням про повсякдення наддніпрянців, але насправді ця діяльність відігравала важливішу роль — антипропагандистську. Ці листи О. Кониського спростовували імперські наративи про велику цивілізаційну роль Росії, що поширювалися, зокрема, через фінансовані нею ж галицькі видання, як-от «Слово» чи «Зоря Галицька» Богдана Дідицького та ін.

Водночас розвиток періодичних видань суспільно-політичного й літературного спрямування давав змогу українцям заявити про себе як про повноцінну культурну націю. Власне, Кониський і звертав увагу Реваковича на те, як з роками змінилося ставлення поляків до українців: «Щоб там не витворили народно-національні кати, а слова не ваші! ні! Он, бачте — 15 літ назад ляхи гукали: niema Rusi!, а тепер гукають «кохаймося — любітеся». Значить за 15 літ Русь виросла!! Значить и в ляхів починає спадати духова полуда з розуму» (Сокіл, 2015, с. 675–676). Тож О. Кониський взявся допомагати й буковинській періодиці: брав участь у заснуванні нових видань, підтримував редакції своїми матеріалами (він перший з наддніпрянців, хто опублікував свої твори в газеті «Буковина»: оповідання «Капітан Гуля», «Занівечене життя», «Фотографії з сучасного життя», «Черничка»), долучався до організації передплати і розповсюдження у підросійській Україні. У цьому контексті слід розглядати і згадану вище поїздку до Чернівців, що серед іншого мала на меті мотивувати місцевих активістів заснувати україномовне видання. Інтереси Кониського та Реваковича тут збігалися, оскільки останній належав до народовського гуртка при журналі «Мета» й усвідомлював важливість таких починань. Уже 12 вересня 1884 року на засіданні товариства «Руська бесіда» було ухвалено рішення про створення «часопису політики і науки для народа» — газети «Буковина», що протягом 1885–1892 років виходила двічі на місяць, а її першим редактором був Юрій Федькович. Вихід «Буковини», безперечно, був подією, та водночас Ревакович звертав увагу свого співрозмовника на труднощі, адже багато буковинських сіл узагалі не мали можливості отримувати цю газету, та ще більша проблема — «…нема кому її людям прочитати». Попри це, буковинець усе ж таки сподівався на позитивні зміни: «Я пересвідчений, що і це для нас колись на ліпше ся змінит, але як тяжко на ліпші часи ждати і борбу видержовати!» (Сокіл, 2015, с. 674). Ці міркування Реваковича, як засвідчує листування, імпонували Кониському, адже все своє життя був переконаним прихильником «органічної праці»; адже для нього принципово важливою була сама діяльність, навіть якщо попервах вона не приносить помітного результату, головне — не «лежати гнилою колодою».

На Буковині, де національно-культурне відродження почалося дещо пізніше, ніж у Галичині, й розгорталося повільніше, поява такого видання як «Буковина» була на часі й мала прискорити процес національної самоорганізації. Реальний стан місцевих інтелектуальних сил був, за свідченням сучасників, далеким від ідеального, а сам Ревакович оцінював його песимістично, зауваживши, що буковинська інтелігенція — «…дуже сирий до ширення просвіти не приспособлений матеріал», що до того ж перебуває під сильним впливом «панрусів» (Сокіл, 2015, с. 673). Окрім об'єктивних труднощів, розвиток українських видань і взагалі культурного руху на Буковині ускладнювали суперечності в середовищі місцевої інтелігенції. Показовим у цьому контексті є випадок, який Ревакович оцінював як особливо прикрий: К. Ганкевич («моральна; наукова й матеріальна велика нуля!») не залучив Сидора Воробкевича («оден чоловік у Чернівцях — фаховець у цій справі») до роботи над підготовкою «Буковинського альманаху» (1885), присвяченого десятиріччю заснування студентського товариства.

До того ж ускладнювала цю діяльність і співпраця деяких проукраїнських активістів із представниками москвофільського середовища, що, за листуванням, могла негативно позначатися на згуртуванні й так малочисельних

ISSN 2311-259X

проукраїнських сил, викликати настороженість серед молодшого покоління. Як приклад, тут можна привести реакцію Конисього на зволікання з підготовкою часопису та неналежний добір матеріалів до друку. Тож він, не приховуючи емоцій, писав: «Вийде, мабуть з того Альманаху ні Богу свічка, ні чорту кочерга. <…> якій лукавий дідько навів тих Союзян до Калужняцького?! Або у їх самих голови на плечах нема; або вони такі розумні, що забажали чорта поєднати з Богом» (Сокіл, 2015, с. 676). Як бачимо, роздратування Конисього було зумовлене, серед іншого, залученням до редагування альманаху Калужняцького, якого вважав симпатиком москвофільського руху на Буковині. У листах Т. Реваковича містяться його підозри щодо фінансової доброчесності окремих буковинських діячів. Так, в одній з епістол він бідкався: «…Гр[игорович] товаришив ще з Коз. й пошкодив Союзови материяльно — на більше як на 100 зир.» (Сокіл, 2015, с. 675). А втім, у подальшому він більше не повертався до цієї теми, як і не надав жодних подробиць.

У цілому ускладнював видавничу діяльність і брак кваліфікованих кадрів, як наслідок — втрата матеріалів, надісланих для публікації. Показовим є випадок зі статтею та оповіданням Конисього, присвяченого Реваковичеві, яке він надіслав до редакції «Буковинського альманаху». З'ясовуючи їх долю, Ревакович був змушений провести навіть невелике розслідування. Втративши надію знайти їх, у листі до Конисього від 5 січня 1886 року він припустив: «правдоподібно повандровалисьте через руки академика тутейшого. Козак приклонник ідей Аксакова і фанатичного ворога розвою нашого народа — до рук Григоровича» (Сокіл, 2015, с. 674). Проте наполегливість Реваковича усе ж таки принесла позитивний результат.

Наведені, як й інші подібні свідчення, що зустрічаються у листуванні, відображають характерні проблеми проукраїнських культурних кіл — внутрішня роз'єднаність через особисті амбіції та інституційна неорганізованість, що нерідко ставали на заваді реалізації спільних культурних проєктів. Чимало зусиль Конисього були спрямовані на пом'якшення подібних суперечностей та на консолідацію найактивніших і найздібніших активістів. У листах до Реваковича він неодноразово висловлював повагу галичанам і буковинцям, підкреслюючи їхній «високий патріотизм» і «жваву і розумну працю для народа», які, на його переконання, мали стати взірцем і для культурно-просвітницького руху в підросійській Україні. Ревакович же усвідомлював важливість виходу «Буковини», наголошував, що газета «приводит вправді наш руский нарід до свідомости свого положеня й своїх прав» (Сокіл, 2015, с. 674).

Кореспонденція між Кониським і Реваковичем розкриває також низку цікавих фактів навколо функціонування іншого видання — львівської «Зорі». Після знайомства з Франком, яке відбулося влітку того ж 1884 року, Кониський прагнув запросити його на посаду редактора названого журналу, про що свідчить його лист до Реваковича від 22 жовтня: «Зоря переходить в найкращі руки, в руки поважного чоловіка честного, вмілого, знаючого із доброю освітою» (Сокіл, 2015, с. 669). Однак з відомих причин цей задум не був зреалізований (Бойко, 2021, с. 233). Поступовий занепад цього видання обидва кореспонденти сприймали надзвичайно болісно. У листі від 20 грудня 1887 року Кониський обурювався якості публікацій в часопису, однак було неможливо відмовитися від його видання через відсутність будь-якої альтернативи, тоді як покращення можливе лише за умови появи здібнішого редактора. У листі від 21 січня 1888 року він уже категорично заявив про «вмірання» «Зорі», пов'язуючи цю кризу саме з редакторською недбалістю, що зводила нанівець будь-які старання. І це вже загрожувало більшими проблемами в майбутньому, адже: «З такою «науковою» часописью молода публіка буде або топтатись на однім місці, або поверне коли не до индеферентизму» (Сокіл, 2015, с. 684).

Примітно, що, попри надзвичайно дружні взаємини, між Кониським і Реваковичем розгорнулася гостра дискусія довкола газети «Діло». Предметом полеміки була не тільки якість видання, а передусім його редакційна політика, зокрема ставлення галичан до наддніпрянців і, ширше — бачення перспектив формування спільного культурного простору. Зважаючи на те, що «Діло» виходило переважно завдяки фінансовій підтримці галицьких читачів, хоча мало й передплатників із Наддніпрянщини, редакція приділяла значно менше уваги проблемам підросійської України, зокрема соціально-політичним, що стосувалися російського державного деспотизму. Кониський вважав недопустимою таку ситуацію й хотів остаточно з'ясувати позицію «Діла»: «…які щирі думки редакції про сучасне й майбутнє становище Росії, України, Польщі й Галичини», адже воно мало б залишатися всеукраїнським часописом, «…де можна, і час уже, трактувати українсько-руську справу» (Сокіл, 2015, с. 688). Водночас, щоб уникнути звинувачень у надмірному втручанню у справи Галичини, Кониський у листі від 23 квітня 1888 року ще раз виказав свою повагу до галицьких діячів, як і засвідчив їхнє право самостійно визначати редакційну стратегію, бо ніколи «…не йшли ми [наддніпрянці — Н. Б.] и не йдемо з революцією. Культурно-національный розвій народу и прямования до сущоі демократичноі федерації — шляхом розвою та освіти и поступу» (Сокіл, 2015, с. 688). Власне, у цьому висловлюванні Конисього відображені його переконання про еволюційний шлях національного розвитку, що

ISSN 2311-259X

ґрунтувався на культурно-освітній праці та демократичних засадах. З окремих цитат і переказів міркувань Ревакoвича, які Кониський наводить у своїх листах, зокрема в епістолі від 28 квітня 1888 року, можна зробити висновок, що Ревакович не цілком поділяв позицію свого товариша й певною мірою опонував йому. Передусім він намагався його заспокоїти, та наголошував, що для наддніпрянців не матиме великої користі публікація в «Ділі» чи інших виданнях матеріалів про їхні проблеми, оскільки вони не мають доступу до цієї періодики. На його думку, галичанам передусім варто було дбати про розвиток власних культурних та освітніх інституцій: «Нашою програмою народно южноруською повинно бути: В таких границях коронних й державних, в яких жиємо, старати ся на законній дорозі» (Сокіл, 2015, с. 691).

Важливістю порушеної проблеми, яка надзвичайно непокоїла Кониського, очевидно, можна пояснити й виняткову емоційність і відвертість у листі від 23 квітня 1888 року. Його глибоке занепокоєння було зумовлене з поглибленням клерикальних тенденцій у Галичині: «Боротьба культу з культурою тягнется вже майже 25 віків, від того часу коли культ, вигадавши, що знайшов абсолютну истину, стиль ініціативу не давав и не дає розвиватися знаніям, вважаючи зайвими и шкідливими. В Галичині се боротьба и шкода культу — ше гірше ніж у нас» (Сокіл, 2015, с. 689). Зауважу, що залишаючись прихильником християнських моральних цінностей, Кониський критично ставився до надмірної ролі церковних кіл у житті Галичині, вважаючи клерикалізацію суспільства як один із чинників, що стримував модернізаційні процеси суспільства.

У згаданому вище листі, на відміну від попереднього (від 12 квітня), привертає увагу занепокоєння Кониського зміною суспільних настроїв у Галичині. Він з болем і водночас з іронією зауважував: «…в Львові більш а більш зростає шовинизм и ворожі погляди на Україну и до всего українського, оприч грошей» (Сокіл, 2015, с. 689). Таку тенденцію він сприймав не як тимчасове чи ситуативне явище, а як небезпечний симптом глибших суспільно-політичних процесів — наростання москвофільських симпатій, тож закликав свого візаві не легковажити, а критично оцінювати їх. Водночас наводив нові прояви цього явища: «…деталі не ті самі, и спонуканти инчі; там були грошеві підкупи, а тут млявость, и страх за будущину» (Сокіл, 2015, с. 689). Тож, на відміну від москвофільства попередніх десятиліть, зумовленого фінансовою зацікавленістю, нова небезпека, на переконання Кониського, крилася в поширені суспільної апатії, політичної нерішучості та страху перед майбутнім. Як бачимо, епістолярна полеміка навколо редакційної політики «Діла» насправді зачепила набагато ширше коло проблем у Галичині і виразно засвідчила принципові розбіжності між Кониським і частиною галицьких діячів, навіть таких, як його друг і соратник Ревакович. Як вихід із цієї кризи Кониський, який, як відомо, хотів переїхати на проживання до Львова й співпрацювати з цим виданням, запропонував два кроки, які виробив разом зі своїм соратником Олександром Барвінським. Щоб «Діло» збереглося як загальноукраїнське періодичне видання, воно має: 1) репрезентувати інтереси всієї України-Русі, порушувати проблеми, що стосуються не лише Галичини; 2) виступати від імені українців у європейському культурному й політичному просторі, домагатися уваги європейської преси та формувати її ставлення до українського голосу. Для цього, наголошував Кониський, необхідно «говорити багато, фактично і не мляво, а сміливо» (Сокіл, 2015, с. 688).

Ревакович, попри всі складнощі, у тому числі пов’язані з підозрами свого візаві, все ж таки час від часу намагався віднайти хоч якісь позитивні аспекти суспільно-політичного життя в Галичині та розрадити свого старшого соратника. Ревакович, безперечно, в деяких питаннях поділяв розчарування Кониського, однак покликався на задум покійного Володимира Барвінського як засновника «Діла» про те, що газета має об’єднувати, а не роз’єднувати українців. Та заразом спробував поставити себе на місце редактора «Діла» і визнавав, що попри все редакція змушена орієнтуватися на настрої основної частини галицького суспільства, щоб не втратити читачів: «Якщо б тепер лишень хотіли раз у раз трактувати українські питання, то наші невільники Галичани покинули б „Діло“ й сказали: „Що нас Україна обходить?“ — і стало б те саме, що сталося з „Метою“ і потім „Правдою“. Галичани їх залишили, і вони ледве існували, маючи 200 передплатників — головно студентів» (Сокіл, 2015, с. 691). Адже, за його словами, таких, як він чи О. Барвінський, у Галичині «не більше ста», інші «…ніби інтеліґентні, то є люди, котрі не знають ні історії нашої, ні літератури нашої, ні побуту нашого, ні нашої етнографії, ні географії» (Сокіл, 2015, с. 690). Попри таку песимістичну оцінку, він все ж таки не втрачав віри в перспективу загальноукраїнської єдності: «…прийде час, коли всі Галичани, всі Буковинці, всі угорські Русини стануть як один муж і будуть вважати себе за один народ — із українсько-руським народом» (Сокіл, 2015, с. 691).

1888 року з ініціативи Кониського та Володимира Антоновича поновився вихід «Правди» як ще одна спроба загальноукраїнського видання, яке мало на меті консолідувати українців і пропагувати добросусідство. В одному з листів Кониський наголосив, що цей часопис має стати гідною альтернативою «Ділу»: «…органом згоди і любові,

ISSN 2311-259X

тим нашим національним органом, про який ми з Вами розмовляли; яким Діло повинно б бути, та не хоче ім бути» (Сокіл, 2015, с. 694). Видавничі й організаційні заходи Кониського навколо «Правди» проаналізував І. Гирич (Гирич, 2016), тож зверну увагу тільки на окремі аспекти, що виразно простежуються в листуванні з Реваковичем. Передусім Кониський усвідомлював проблеми перших чисел «Правди», проте прагнув почути неупереджену думку свого багаторічного товариша, якому довіряв і як досвідченому громадському діячеві, і як уважному читачеві. Тож просив Реваковича висловити свої зауваги про перші випуски: «…видавництво радо вислухає кожну щиру пораду: за нею я й вдаюся до Вас. Сам я бачу помилки і брак дечого в № 1» (Сокіл, 2015, с. 695). Зі свого боку Ревакович, добре орієнтуючись у ситуації в Галичині й знаючи настрої серед населення і культурних діячів, був занепокоєний перспективами цього видання. Як засвідчує листування, «Правда» зіткнулася з тими самими труднощами, що й попередні україномовні часописи, однак цього разу суттєвою перепоною могла стати передусім правописна політика журналу. Він зауважував: «Тут стоіт ще загал навіть так званий інтеліґентний на дуже низькім степени розвою духового; навіть сі Русини, що противні московщеню нашого язика, — навіть они не будут пренумеровати, ані читати „Правди“, — єдино для того, що она писала „фонетикою“» (Сокіл, 2015, с. 695). Однак Кониський займав послідовну позицію в цьому питанні, і ще в листі від 19 лютого 1887 року наголошував: «Я пильную щоб и буковинців и Галиче збити з отого “язичія”, та звернути на єдиний спасенний шлях однієї літературної мови; бо доки сего не буде, доки йтимемо вростич и в письменництві, то не швидко прійдемо до мети» (Сокіл, 2015, с. 678).

Як зазвичай це бувало в інших виданнях, Кониський допомагав «Правді» із залученням передплатників. Особливі надії він традиційно покладав на духівництво, вважаючи, що священники мають проповідувати не тільки християнські цінності, а й поширювати освіту та національну ідею серед селянства. Тож у листі від 13 липня 1889 року, передбачаючи припинення виходу «Правди», пов’язаного з обранням О. Барвінського депутатом парламенту, Кониський не без задоволення констатував, що журнал хоч трохи виконав свою культурну місію, яку зможуть оцінити тільки наступні покоління. Адже, на його переконання, «Правда» пожвавила культурно-інтелектуальне життя краю, залучила до співпраці чимало авторів, серед них і М. Драгоманова.

Не міг Кониський оминути своєю увагою і такий важливий для української культури проєкт як переклад українською і видання Гомерової «Одіссеї», адже її поява засвідчувала значний поступ літературної мови і перекладацтва. У двох листах до Реваковича він наголосив: «Се так важна національна річ, що й не сказати» та «на сей добуток я дивлюся, яко на вельми значний національний добуток, і він стає для мене великою утіхою» (Сокіл, 2015, с. 698). Безперечно, він високо оцінював вагомість внеску Амвросія Ніщинського як перекладача в реалізацію цього проєкту. Тож тепер, за задумом Кониського, українське суспільство має моральний обов’язок фінансово підтримати видання цього й подібних проєктів, бо «…великий сором був би нам не видать. Я був на тому що коли не спроможуся зібрати по людях кошти на повне виданья, так готов жебри йти, готов і «штани продати», а видати Одиссею» (Сокіл, 2015, с. 698). Як відомо, 1889 року у Львові вийшли друком перша — дванадцята пісні «Одіссеї», 1892 року — тринадцята — двадцять четверта.

Незважаючи на те, що Кониського неодноразово критикували за його літературознавчі розвідки, у спілкуванні з Реваковичем він почувався вільнішим і дав оцінку літературної ситуації за 1899 рік, зазначивши обмеженість здобутків та виокремивши тільки переклад «Одіссеї» як найзначніше досягнення. Попри загальну стриманість у прогнозах, він висловлював обережні сподівання на нові видавничі ініціативи, серед іншого йшлося про задум Олександра Шухевича започаткувати дитячий журнал. Маючи певний педагогічний досвід, Кониський виклав свій погляд на підготовку літератури для дітей; мова насамперед про якісний і цікавий зміст, досконалу форму й живу мову, ясна річ, що ці твори мають відповідати національним потребам: «…дітям треба давати свіжу істововну харч духову і тут треба і змісту доброго і тенденції відповідної нашим потребам, і прегарної форми і свіжої, чистої, бадёрої мови. От же ледві чи дасть отсе все Шухевич, але поможи ёму святий!» (Сокіл, 2015, с. 699).

Попри численні труднощі, завершальні листи цього корпусу сповнені поміркованого оптимізму з боку обох авторів. Так, Кониський, описуючи складні умови діяльності інтелігенції, висловлював переконання, що навіть якщо сучасники не будуть свідками позитивних змін, то їх неодмінно відчують наступні покоління українців.

Висновок. Аналіз листування О. Кониського і Т. Реваковича дає підстави розглядати його як важливе джерело для реконструкції культурно-інтелектуального життя Галичини й Буковини в останні два десятиліття XIX століття, зокрема для уточнення обставин функціонування періодики, реалізації видавничих і перекладацьких проєктів, а також характеру взаємодії між представниками Наддніпрянщини, Галичини та Буковини. Як бачимо, їхнє спілкування — інтелектуальний діалог двох діячів, яким боліла українська справа;

ISSN 2311-259X

адже тут першорядне місце займають нагальні проблеми розвитку преси, освіти та громадського життя.

Водночас ця кореспонденція дає змогу увиразнити основні цілі, що об'єднували Кониського та Реваковича: підтримка культурних осередків, залучення до цієї роботи ширшого кола молодих сил і формування спільного культурного простору. Заразом листи засвідчують, що однакове розуміння мети не гарантувало одностайність поглядів, очевидною є їх розбіжність щодо способів її досягнення. Так, Кониський прагнув бачити, передусім у галицькій пресі, ширший загальноукраїнський контекст і вважав за необхідне, щоб там не оминали проблем підросійської Наддніпрянщини. Ревакович, натомість, більше зважав на конкретні умови культурного життя Галичини й Буковини, наголошував на читацьких настроях і вподобаннях, на потребі розбудови місцевих осередків. Полеміка навколо «Діла» особливо виразно проілюструвала цю різницю підходів, проте засвідчила їхнє спільне прагнення до розвитку спільного культурного простору. Важливий результат аналізу листування Реваковича й Кониського — конкретизація труднощів, які супроводжували видавничу діяльність на західноукраїнських теренах, а втім, і вони не зупиняли пошуків нових форм культурної співпраці. Навіть в умовах браку україномовних й україноцентричних видань, заснування нового часопису не гарантувало його стабільного функціонування, оскільки редакційні проблеми, залежність від думки передплатників і взагалі необхідність враховувати настрої читацької аудиторії позначалися на змісті й правописній політиці видань.

Листування Кониського і Реваковича дає змогу простежити як окремі факти видавничої історії, так і особливості культурної взаємодії, що розгорталася на основі приватних видавничих ініціатив, тісної особистої комунікації та взаємної підтримки. Водночас на результативність цієї діяльності значною мірою впливала відмінність суспільно-політичних умов у підросійській Україні, Галичині та Буковині. Для Кониського пріоритетним було викриття оманливості москвофільської пропаганди, тоді як його галицькі та буковинські соратники стикалися з проблемами полонізації та румунізації українців, обмеженням їхніх виборчих прав тощо. За таких умов ідеї про «цивілізаційну місію» православної Росії знаходили чимало прихильників серед українців Галичини та Буковини, що додатково ускладнювало формування спільного культурного й громадського життя.

Покликання

Александрова, Г. (2006). «В добрий час почнемо листуватися»: листи Олександра Кониського до Ганни Берло. *Дивослово.* №12. С. 52-60.

Антонович, М. (1970). П. О. Куліш та О. Я. Кониський. *Український історик.* № 1-3. С. 38-52.

Антонович, М. (1971). Дві замітки до життєпису О. Кониського. *Український історик.* № 1-2. С. 89-94.

Антонович, М. (1971-1972). О. Кониський і Т. Шевченко. *Наукові записки. Український технічно-господарський інститут.* Ч. 23. С. 3-47.

Бойко, Н. (2021). О. Кониський в рецепції І. Франка: процеси зближення, відштовхування і меморіалізації. *Синопсис.* №27 (4). С. 231-237. https://doi.org/10.28925/2311-259x.2021.4.5

Возняк, М. (1930). Драгоманов у відновленій «Правді» (з додатком листів М. Драгоманова до О. Кониського і останнього до нього. *За сто літ.* Книга шоста. С. 229-330.

Гирич, І. (2016). Олександр Кониський — публіцист-ідеолог львівської «Правди» (до 180-річчя від народження). *Вісник НТШ.* Ч. 55. С. 52-56.

Грушевський, М. (1997). Листування Михайла Грушевського. Т.1. Українське історичне товариство.

Демченко, Т., & Мисюра, О. (Упоряд.). (2011). *Листи Олександра Кониського до Іллі Шрага*. Просвіта.

Дорошенко, В. (1936). Олександер Кониський (З нагоди століття народин). *Життя і знання. Ілюстрований популярно-науковий журнал-місячник*. Ч. 7-8. С. 194.

Коцюбинська, М. (2001). *«Зафіксоване і нетлінне»: Роздуми про епістолярну творчість.* дух і Літера.

Сокіл, В. (2015). Листування Олександра Кониського і Тита Реваковича. *Народознавчі зошити.* №3. С. 668-712.

Франко, І. (2010). *Зібрання творів у 50 томах: додаткові томи до зібрання творів у 50-ти томах.* Т. 54. Наукова думка.

References (translated and transliterated)

Aleksandrova, H. (2006). «V dobryi chas pochnemo lystuvatysia»: lysty Oleksandra Konyskoho do Hanny Berlo [«Let's Start Corresponding at an Auspicious Time»: Letters from Oleksandr Konyskyi to Hanna Berlo]. *Dyvoslovo*, 12, 52–60.

Antonovych, M. (1970). P. O. Kulish ta O. Ya. Konyskyi [P. O. Kulish and O. Ya.
Konyskyi]. *Ukrainskyi Istoryk*, 1–3, 38–52.

Antonovych, M. (1971). Dvi zamitky do zhyttiepysu O. Konyskoho [Two Notes on the Biography of O. Konyskyi]. *Ukrainskyi Istoryk*, 1–2, 89–94.

Antonovych, M. (1971–1972). O. Konyskyi i T. Shevchenko [O. Konyskyi and T. Shevchenko]. *Naukovi Zapysky. Ukrainskyi Tekhnichno-Hospodarskyi Instytut*, 23, 3–47.

Boiko, N. (2021). O. Konyskyi v retseptsii I. Franka: protsesy zblyzhennia, vidshtovkhuvannia i
memorializatsii [O. Konyskyi in Ivan Franko's Reception: Processes of Convergence, Alienation, and Memorialization]. *Synopsys: text, context, media*. 27(4), 231–237. https://doi.org/10.28925/2311-259x.2021.4.5

Demchenko, T., & Mysiura, O. (Eds.). (2011). Lysty Oleksandra Konyskoho do Illi Shraha [Letters
from Oleksandr Konyskyi to Illia Shrah]. *Prosvita*.

Doroshenko, V. (1936). Oleksander Konyskyi (Z nahody stolittia narodyn) [Oleksander Konyskyi (On the Occasion of the Centenary of His Birth)]. *Zhyttia i Znannia. Iliustrovanyi Populiarno-Naukovyi Zhurnal-Misiachnyk*, 7–8, 194.

Franko, I. (2010). Zibrannia tvoriv u 50 tomakh: dodatkovi tomy do zibrannia tvoriv u 50-ty
tomakh [Collected Works in 50 Volumes: Supplementary Volumes to the 50-Volume Collected Works]. Vol. 54. Naukove tovarystvo.

Hrushevskyi, M. (1997). Lystuvannia Mykhaila Hrushevskoho [Correspondence of Mykhailo Hrushevskyi]. Vol. 1.Ukrainske istorychne tovarystvo.

Hyrych, I. (2016). Oleksandr Konyskyi — publitsyst-ideoloh lvivskoi «Pravdy» (do 180-richchia vid
narodzhennia) [Oleksandr Konyskyi as the Publicist-Ideologue of the Lviv *Pravda*
(On the 180th Anniversary of His Birth)]. *Visnyk NTSH*, 55, 52–56.

Kotsiubynska, M. (2001). «Zafiksovane i netlinne»: Rozdumy pro epistoliarnu tvorchist [The Recorded and the Imperishable: Reflections on Epistolary Writing]. Duch i Litera.

Sokil, V. (2015). Lystuvannia Oleksandra Konyskoho i Tyta Revakovycha [Correspondence between Oleksandr Konyskyi and Tyt Revakovych]. *Narodoznavchi Zoshyty*, 3, 668–712.

Vozniak, M. (1930). Drahomanov u vidnovlenii «Pravdi» (z dodatkom lystiv M. Drahomanova do O. Konyskoho i ostannoho do noho) [Drahomanov in the Revived *Pravda* (with an Appendix of M. Drahomanov's Letters to O. Konyskyi and Vice Versa)]. *Za Sto Lit*, Book 6, 229–330.

Nadiia Boiko
Shevchenko Institute of Literature, Ukraine

EPISTOLARY DIALOGUE BETWEEN OLEKSANDR KONYSKYI AND TYT REVAKOVYCH: CULTURAL AND PUBLISHING PERSPECTIVES

The article examines the correspondence between Oleksandr Konyskyi and Tyt Revakovych as an important source for studying the intellectual and creative relationships among Ukrainian cultural figures in the second half of the nineteenth century. Their epistolary dialogue reflects coordinated efforts to develop Ukrainian publishing initiatives and periodical press despite the imperial division of Ukrainian lands, contributing to the formation of a shared Ukrainian cultural space.

Although the correspondence has been published, its publishing and intellectual dimensions have not previously been analyzed comprehensively. The study addresses this gap by examining the Konyskyi–Revakovych correspondence as an integral part of the history of the Ukrainian national and cultural movement. Its aim is to analyze the correspondence through the prism of the authors' cultural and publishing interests and to clarify its significance for the development of the press and book publishing in Galicia. The novelty of the research lies in its holistic interpretation of the correspondence as an intellectual dialogue revealing the mechanisms of Ukrainian cultural integration and national consolidation in the late nineteenth century.

The methodological framework combines historical-literary, biographical, cultural-historical, and hermeneutic approaches, allowing the letters to be examined both as a form of intellectual communication and as a historical source.

The results of the study trace the evolution of the relationship between Konysky and Revakovich and identified the main themes of their dialogue, which centered on Galician periodicals, publishing projects, the promotion of literature, translations, and cooperation between the Dnieper Region, Galicia, and Bukovina. It demonstrates that Konyskyi viewed the press and book publishing as key instruments for strengthening the modern Ukrainian nation, while Revakovych's letters reveal the specific conditions of the Ukrainian movement in Bukovyna amid the Romanianization of the local Ukrainian population. The correspondence fulfilled not only private and informational functions but also served as an important instrument for coordinating cultural cooperation and shaping common publishing strategies.

Keywords: correspondence, publishing projects, national and cultural movement, cultural strategy, *Dilo*, *Pravda*.

Стаття надійшла до редколегії 11.07.2026
Прийнято до публікації 03.10.2026
Опубліковано 30.10.2026